

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Momotarō in de UB. De nalatenschap van von Siebold en Geerts
Beukers, H.

Citation

Beukers, H. (2017). Momotarō in de UB. De nalatenschap van von Siebold en Geerts. In . Leiden.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/47709>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/47709>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. H. Beukers

Momotarõ in de UB.

De nalatenschap van von Siebold en Geerts

**Universiteit
Leiden**

Bij ons leer je de wereld kennen

Momotarō in de UB.
De nalatenschap van von Siebold en Geerts

Rede uitgesproken door

Prof.dr. H. Beukers

ter gelegenheid van zijn afscheid als Scaliger hoogleraar
Bijzondere Collecties in de Universiteitsbibliotheek
aan de Universiteit Leiden
op vrijdag 27 januari 2017.

Universiteit
Leiden

Geachte toehoorders,

Toen ik bijna 35 jaar geleden voor het eerst kennismakte met de wetenschapsgeschiedenis in Japan liet een nazaat van de fameuze Hollandoloog Ogata Kōan (1810-1863) mij kennis maken met de activiteiten van zijn voorvader. Sindsdien speelt deze geleerde voortdurend een rol in mijn onderzoek over de wetenschappelijke uitwisseling tussen Nederland en Japan. Leerlingen van Ogata's school in Osaka, de Tekijuku, speelden een belangrijke rol in de modernisering van Japan in de tweede helft van de negentiende eeuw of het nu ging om wetenschappelijke hervormingen of om politieke, militaire, of industriële hervormingen. Dat Ogata's leerlingen op zulke diverse terreinen zich de westerse kennis konden eigen maken is onder meer te danken aan het onderwijssysteem dat Ogata invoerde: kennis van westerse wetenschappen kon volgens hem alleen bereikt worden door een grondige kennis van de Nederlandse taal. Immers, de enige manier om die kennis op te doen was via boeken in het Nederlands.

Ogata speelde een cruciale rol bij de receptie van de Europese interne geneeskunde in Japan. Hij maakte door zijn vertaling van Hufelands *Enchiridion medicum* (1842-1857) zijn landgenoten bekend met een groot scala aan in Japan onbekende Europese geneesmiddelen. Aanvankelijk ging het vooral om geneesmiddelen van plantaardige, dierlijke of minerale oorsprong, maar later ook om de geïsoleerde werkzame stoffen als morfine, emetine en kinine.

Deze zomer bezocht ik Ogata's geboorteplaats Ashimori in de Okayama prefectuur. Van de grandeur van vroeger resteren slechts enkele traditionele huizen en de *Omizu-en*, de fraaie klassieke tuin die de lokale daimyo familie in 1708 had aangelegd. De plaatselijke han-school die Ogata bezocht, heeft – zoals zo vaak in Japan – plaats gemaakt voor een modern schoolgebouw. Wat wel gebleven is, is een regionale lekkernij, de *kibi dango*, een knoedel bereid met gierst. De naam verwijst

naar Kibi, een oude provincie, ruwweg samenvallende met de huidige Okayama-prefectuur. *Kibi dango* speelt een belangrijke rol in het populaire Japanse sprookje Momotarō waar ik in de titel van dit college naar verwijs. Okayama zou ook de oorsprong van dit sprookje zijn.

Aangespoord door de titel “Momotarō in de UB” zullen de ijverigen onder u misschien de moeite genomen hebben om dit sprookje aan te vragen. Zij zullen tot hun teleurstelling hebben moeten constateren dat het momenteel niet beschikbaar is. Wat op zich begrijpelijk is omdat de UB druk bezig met een gigantische verhuis- en omnummeringsoperatie van de bibliotheek in het Arsenaal. Heb dus even geduld tot het moment dat de nieuwe Azië-bibliotheek in volle glorie tot uw beschikking staat. Nu zult u het moeten doen met mijn korte samenvatting.

Op zekere dag was een oude, kinderloze vrouw druk bezig kleren te wassen in een rivier. Terwijl ze zo bezig was, merkte ze in de rivier een perzik op, die zo groot was als een meloen. In haar zestigjarige leven had ze nog nooit zo'n grote perzik gezien. Tevergeefs probeerde ze de vrucht te pakken, tot ze zich een toverrijmpje herinnerde. Terwijl ze dat rijmpje zong, kwam tot haar verbazing de perzik steeds dichterbij zodat ze die uit het water kon oppakken. Thuis presenteerde ze vol trots de reuze perzik aan haar echtgenoot. Toen deze op het punt stond de vrucht open te snijden, spleet de vrucht vanzelf in twee helften en kwam een beeldschoon en stralend kind tevoorschijn. Het kind stelde zich voor als de zoon die door de hemel gezonden was uit medelijden met het ouderloze echtpaar, dat dagelijks om een kind gebeden had. Het ouderpaar noemde hun kind Momotarō, Zoon van een Perzik.

Momotarō bleek de opdracht te hebben om een stel kwaadaardige monsters te bestrijden die een eiland in het noordoosten van Japan bewoonden. Toen hij vijftien jaar geworden was, besloot de jongen aan die opdracht gehoor te geven. Zijn moeder gaf hem voor onderweg *kibi dango* mee. Daarmee kon

hij een hond, een aap en een fazant overhalen om aan zijn actie deel te nemen. Gevieren wisten ze op slinkse wijze de burcht van de duivels binnen te dringen en die in een bloedig gevecht te verslaan. De koning der duivels gaf zich over aan Momotarō en schonk hem alle schatten die in de burcht verborgen waren. De jonge held verzamelde al die kostbaarheden en keerde rijk beladen bij zijn ouders terug. Zo konden deze tot in lengte van dagen in vrede en in overvloed leven.

Ik heb dit sprookje als inleiding gekozen allereerst omdat mijn kleindochter Josephine aanwezig is, maar ook om u te wijzen op een analogie: de UB als die grote wonderlijke vrucht aan de Witte Singel met op afstand nog zichtbaar een steeltje op de koepel, en waarin zich als schatten de bijzondere collecties bevinden. De 'magische' kracht van collecties hebben velen van ons ondergaan, en ondergaan onze studenten nog steeds als zij voor het eerst een manuscript, een oude druk, een prent, een oude kaart of een oude foto in handen houden, en de sensatie ondergaan van een sublieme historische ervaring.

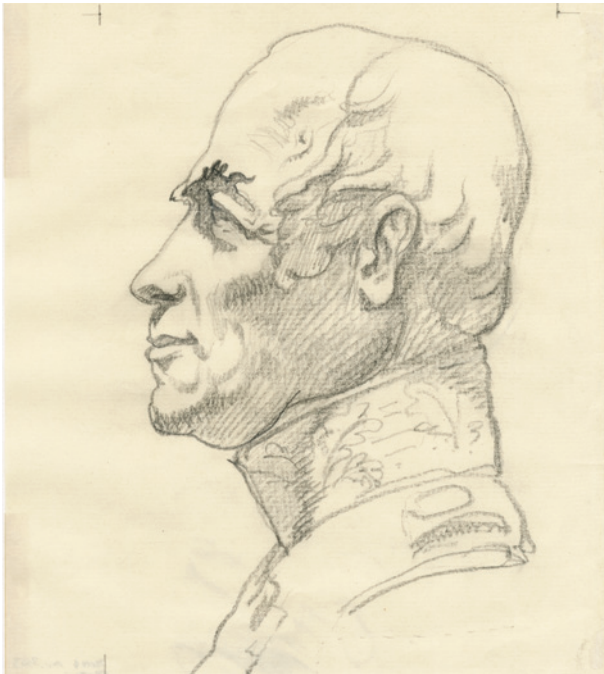
Eén van de schatten waar ik mij de afgelopen jaren mee heb beziggehouden is de Japan collectie, naar haar eerste beschrijver ook bekend als de Serrurier collectie. Het was een collectie die, in vergelijking met de andere collecties in de bibliotheek, relatief in de schaduw was gebleven. Dankzij collega Boot heb ik die collectie goed leren kennen. Ruim dertig jaar geleden togen wij één keer per week naar de studiezaal Oosterse Handschriften: ik met een simpel aantekenschrift, hij met een koffer vol referentiewerken. In die tijd ontbraken in de Universiteitsbibliotheek essentiële Japanse bibliografische werken, inclusief zoiets simpels als Japanse woordenboeken. Zo'n situatie zal met de nieuwe Azië bibliotheek niet meer voorkomen. We namen systematisch een deel van de Serrurier collectie door. Zo werd ik ingewijd in de grondslagen van de Japanse boekwetenschap.

Als Scaliger hoogleraar was ik in de gelegenheid verder vertrouwd te raken met de Serrurier collectie. De hoop daarbij de Japan collectie van de naamgever van mijn leerstoel als uitgangspunt te nemen was een ijdele hoop. Scaliger bezat slechts een tweetal Japanse boeken gedrukt op de Jezuïeten pers in Amakusa: een woordenboek getiteld *Racuyoxu* (1598) en een geloofsbelijdenis *Fides no dôxi* (1592). Het laatste is een unicum; het is wereldwijd het enig bekende exemplaar. Collega Van Ommen heeft er aandacht aan besteed in de recente aflevering van *De Boekenwereld*, de fraaie aflevering uitgegeven ter gelegenheid van het Aziëjaar. Ook in het Legaat van Papenbroek (1743) komt nog een Japans stuk voor, namelijk een copie van de eerste brief van shogun Ieyasu aan prins Maurits. De brief was door twee schepen, de Roode Leeuw met Pijlen en de Griffioen meegebracht. Beide schepen vervoerden in 1609 het eerste gezantschap naar Japan. Het is een uniek exemplaar waarvan het origineel volgens de beschrijver nog steeds niet gevonden is.

Het is duidelijk dat er voor de negentiende eeuw in de Universiteitsbibliotheek geen sprake was van een Japan collectie, zoals die ook elders in Europese bibliotheken niet te vinden was. Dat veranderde in 1881 toen de Leidse bibliotheek in het bezit kwam van een omvangrijke collectie Japanse boeken, manuscripten en kaarten. Voor ik nu inga op die Japan collectie wil ik aandacht besteden aan het tot stand komen daarvan. Dat doe ik in de context van twee uiterst belangrijke dissertaties die dit onderwerp raken. Ik doel dan op de dissertaties van Effert, *Volkenkundig Verzamelen, Het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en Het Rijks Ethnographisch Museum* (2003) en van Kuiper, *The Early Dutch Sinologists* (2016).

Het omvangrijkste deel van de Serrurier collectie wordt gevormd door de verzameling boeken en manuscripten die von Siebold tijdens zijn eerste verblijf in Japan van 1823-1829 bijeenbracht. In vergelijking met de andere Leidse Sieboldiana

is de opname van von Siebolds bibliotheek in de Universiteitsbibliotheek in 1881 een late verwerving. Het voormalige Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie kwam al in de periode van 1826-1830 in het bezit van een omvangrijke Japan collectie. In 1830 werd het pas opgerichte Rijks Herbarium verrijkt met von Siebolds botanische verzameling. Met de verwerving van Japanse etnografica was het Rijk ook al eerder begonnen. In 1826 kocht het Rijk de verzameling van J. Cock Blomhoff, het voormalige opperhoofd van de Nederlandse vestiging in Japan. In 1832 verwierf het Rijk de collectie van Van Overmeer Fisscher, voormalig pakhuismeester op Deshima. Beide werden ondergebracht in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag. Uiteindelijk kocht het Rijk in 1837 de collectie van von Siebold. Deze werd in tegenstelling tot beide andere verzamelingen niet in Den Haag ondergebracht, maar in von

Siebolds woonhuis aan het Rapenburg in Leiden. Deels werd die beslissing ingegeven door de beperkte ruimte in het Kabinet: Overmeer Fisschers verzameling werd aanvankelijk ondergebracht in een dépendance op het Buitenhof, in het voormalige geldkantoor van het Hof van Holland. Een andere overweging was dat von Siebold claimde dat hij zijn collectie onder handbereik moest hebben voor zijn wetenschappelijk onderzoek.

Von Siebolds eigen indeling van de collectie geeft inzicht in het belang dat hij aan onderdelen toekende. De 'objecten van wetenschap' vormden de eerste afdeling, vóór de producten van de Japanse cultuur en industrie, vóór de modellen en vóór de voorwerpen gerelateerd aan naburige landen. Binnen die eerste categorie nemen de boeken, manuscripten en kaarten weer de eerste plaats in. Daarmee is m.i. duidelijk welk belang von Siebold hechtte aan dat onderdeel van zijn verzameling. Von Siebolds "Weg zum Sprache eines Volkes" gunt ons een blik op de wijze waarop hij die boeken en kaarten gebruikte voor de uitgave van een *Bibliotheca Japonica*. Deze bibliotheek werd door von Siebold opgezet als een eerste en onmisbaar hulpmiddel voor andere geleerden om toegang te krijgen tot de Japanse taal en cultuur. De zeven delen van deze serie bestrijken belangrijke gebieden die van nut waren als inleiding tot een serieuze studie van de tot dan vrijwel onbekende gebieden van de Japanse filologie, geschiedenis en geografie. Overigens was dit geen eenvoudig project. Met de voortvarendheid von Siebold eigen creëerde hij een team met Hoffmann en Ko Tsing-tsang (Guo Chengzhang) waarmee hij dit project realiseerde. De eerste,

3

unser Freund Herrn J. Hoffmann, der sich auf unseren Antrieb seit beinahe zehn Jahren dem Studium des Japanischen und Schinesischen gewidmet hat,

legde zich toe op vertalingen. De Chinese medewerker had in Batavia de fameuze Sinoloog Medhurst geassisteerd bij het

drukken van Chinese werken. Hij hielp von Siebold in Leiden met op steen tekenen van de Chinese en Japanse karakters. Alle werken werden uiteindelijk op von Siebolds eigen 'Satmer of plaatpers' in een beperkte oplage gedrukt. Zo werd de *Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum a Ph. Fr. de Siebold collectorum* in 1845 als laatste deel in de *Bibliotheca Japonica* in een oplage van slechts 125 exemplaren gedrukt. Deze catalogus met bijna 600 werken, dekt een breed spectrum van onderwerpen, variërend van poëzie tot natuurlijke historie en van geschiedenis en aardrijkskunde tot handel en techniek.

Tot de jaren zestig van de negentiende eeuw was zo'n Japan bibliotheek in de westerse wereld uniek. Die bibliotheek wordt vaak aangeduid als de 'Siebold collectie' boeken, omdat de titel van de catalogus primair verwijst naar boeken 'verzameld door von Siebold.' De titel verwijst echter ook naar de boeken in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag, dus naar 4 boeken in de collecties van Cock Blomhoff en Van Overmeer Fisscher. Die boeken worden in de catalogus ook duidelijk aangegeven en zijn dus vrij eenvoudig te vinden. Hoewel de collectie van von Siebold de omvangrijkste is, moeten beide andere collecties niet onderschat worden. Iets wat von Siebold zich terdege bewust was.

In Leiden breidde von Siebold zijn bibliotheek verder uit. Zo kocht hij in oktober 1838 voor f 1500,- een collectie Japanse boeken en handschriften van zijn vroegere assistent Heinrich Bürger. Vier jaar later kocht hij nogmaals Japanse boeken en kaarten, nu bij de Leidse boekhandelaar Van den Heuvel. Van de boeken van Bürger verkocht hij de dubbele exemplaren aan de Bibliothèque Nationale in Parijs, waar die nog steeds te vinden zijn.

In 1859 kreeg von Siebold toestemming voor een tweede bezoek aan Japan. De vraag deed zich toen voor wie het beheer van de Leidse collectie zou overnemen. Opgemerkt moet worden dat de collectie niet langer in het woonhuis aan het

Rapenburg was ondergebracht. In 1837 had von Siebold de benedenverdieping van zijn huis verhuurd aan de studenten-sociëteit Minerva. Een deel van de collectie werd daarom in 1839 verhuisd naar een pand in de Paardensteeg. Daar stond de collectie onder beheer van Hakbijl en zijn echtgenote, beide voormalige weeskinderen die door von Siebold opgevoed waren. Tot 1845 werd daar een bezoekersboek bijgehouden. Het lijkt er op dat von Siebolds aandacht voor de collectie rond die tijd verslaptte. Het was ook een bewogen jaar. Sociëteit Minerva verhuisde naar de Breestraat. Von Siebold verhuurde het vrijgekomen deel van zijn huis aan de botanicus professor C.G.C. Reinwardt. Bovendien begon hij met de bouw van het buitenhuis Nippon aan de Lage Rijndijk in Leiderdorp. Op 10 juli van dat jaar trad hij in Berlijn in het huwelijk met Héléne Ida Caroline von Gagern. Uiteindelijk verkocht hij in 1847 het huis aan het Rapenburg tezamen met het pak- en koetshuis aan de Varkensmarkt en kocht hij het voormalige franciscaner Sankt Martin klooster in Boppard aan de Rijn als winterverblijf.

Voor zijn vervanging was von Siebold zelf geporteerd voor dr. C. Leemans, de directeur van het Archeologisch Kabinet. Hij stelde dit zelf aan Leemans voor. Die voelde er niets voor zich onder de supervisie van von Siebold te stellen. Hij wist de situatie dan ook zo te schikken dat de uitnodiging niet uitging van von Siebold, maar van de Minister van Binnenlandse Zaken. Hij nam echter het tijdelijk beheer van de collectie niet zonder meer aan, hij maakte het voorbehoud niet te tekenen voor een collectie waarvan hij de omvang en de staat niet kende. Dat was maar goed ook. Zijn rapportage aan de Minister van 9 april 1859 geeft een erbarmelijk beeld van de situatie in de Paardensteeg, die een 'goede, veilige bewaring en tentoonstelling der voorwerpen, ook slechts tijdelijk' onmogelijk maakte. Het huis

is veel te bekrompen, te vochtig, te bouwvallig en te slecht onderhouden, om zelfs aan de mogelijkheid te denken, dat

de voorwerpen er eene veilige bergplaats, laat staan tevens de hoogstnoodige ruimte voor eene redelijke tentoonstelling, kunnen vinden. Ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat zonder bijna geheel afbreken en weder opbouwen het pand in geen bruikbare staat te brengen is. Sedert jaren is aan het onderhoud niet genoeg gedaan, er is een vertrek waar, bij werkelijke regenbuijen, het water door de muren heen binnen dringt. De eenige trap die tot de bovenverdieping leidt, is schier onbruikbaar, althans voor dames of bejaarde personen; de zolderingen schijnen onder haren last te bezwijken, en alles is zoo opgepropt vol, dat een behoorlijk onderzoek naar en beveiliging van de zwakke punten niet wel denkbaar is. Met één woord, wat reeds lang de algemeene meening was, moet ik onvoorwaardelijk bevestigen, de zeer kostbare en eenige verzameling kan niet langer in dat huis blijven.

Niet alleen het huis, maar ook de collectie verkeerde in slechte staat:

..... de goede staat der voorwerpen, waaronder prachtige bronzen en fijn lakwerk, veel moet geleden hebben, door het gebrek aan afsluiting der kasten. De meeste kasten zijn zonder deuren gebleven, terwijl de zoo zeldzame reeks van modellen van Japansche woonhuizen, winkels enz. zonder eenige bedekking geheel open en bloot staat, de fraaije teekeningen evenzeer tegen betasting en vuil zonder bescherming zijn gebleven. In het zeer bekrompen voorhuis staat eene kast met glazen deuren, opgepropt vol met modellen van verschillende werktuigen, bouwwerken, schepen enz. alles zoo op en in elkander, dat van de bezigtiging geene de minste vruchten verwacht kunnen worden.

Met grote voortvarendheid wist Leemans de collectie onder te brengen in een huis op de Breestraat, dat 'voor de plaatsing der voorwerpen dienstbaar gemaakt kan worden en aan de vereischten voor een tijdelijk verblijf en eene geregelde bezig-

tiging redelijk wel kan voldoen.' Inderdaad wordt dat laatste gerealiseerd: van 18 juli 1859 af kan de verzameling dagelijks bezichtigd worden.

Twee initiatieven van Leemans moeten nadrukkelijk genoemd worden. Op zijn voorstel kreeg het museum de naam Rijks Japansch Museum von Siebold, waarmee

eene welverdiende hulde gebracht wordt aan de verdiensten van de hr von Siebold, wiens naam werkelijk wel onafgescheiden mag verbonden blijven, aan de verzameling door hem met zooveel moeite, zorg, oordeel en kennis bijeengebracht en tot zulk een zeldzaam, wetenschappelijk geheel gevormd.

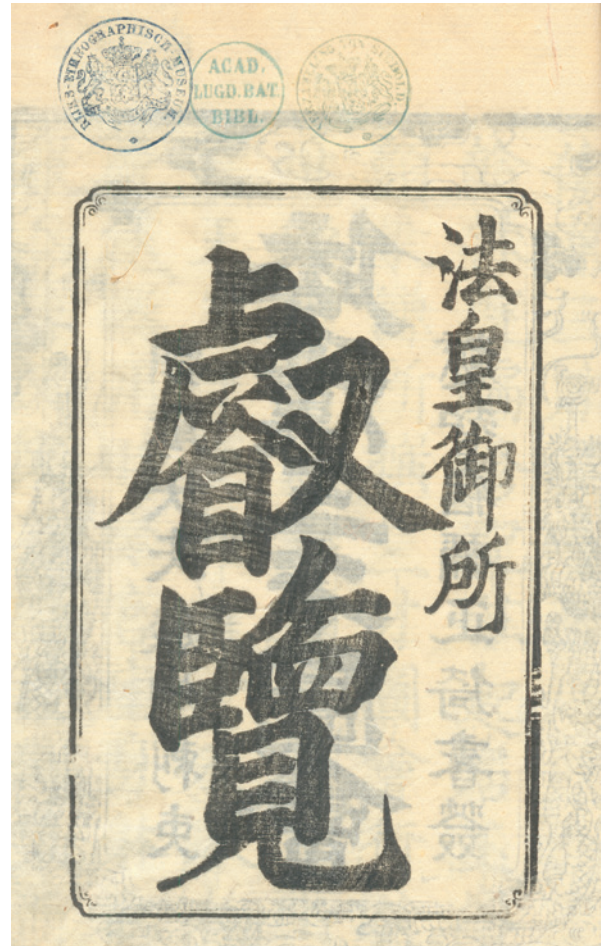
Leermans tweede initiatief betrof het merken van de voorwerpen. Alle boeken, manuscripten, kaarten en tekeningen werden voorzien van een stempel met het Rijkswapen en het omschrift 'Verzameling von Siebold'. Daarmee was de herkomst van deze stukken ook in de toekomst, dus ook nu nog herkenbaar.

De inventarisatie van de collectie leverde nogal wat problemen op. Zo was er geen nauwkeurige beschrijving van de oorspronkelijke verzameling voorhanden. Bovendien had von Siebold de gewoonte om nu en dan voorwerpen, vooral boeken en handschriften mee te nemen naar Boppard, Bonn of op zijn buitenlandse reizen. Ook was niet duidelijk welke boeken eigenlijk tot het Kabinet van Zeldzaamheden behoorden. Met hulp van Hoffmann werd aan de hand van de *Catalogus librorum et manuscriptorum Japonicorum* dit deel van de verzameling zo goed mogelijk geïnventariseerd. Uiteindelijk gaf de Minister toestemming alle Japanse werken uit het Kabinet van Zeldzaamheden naar Leiden over te brengen. Dat betekende overigens dat ook Japanse en Chinese manuscripten uit de bibliotheek van J.Th. Royer in de museum bibliotheek werden opgenomen en van het nieuwe stempel werden voorzien. Hoe

dan ook, Leemans komt de eer toe in 1859 het eerste openbare Japan museum gevestigd te hebben en alle Japanse boeken en manuscripten van de drie Rijkscollecties bij elkaar gebracht te hebben. De voorwerpen uit die collecties moesten voor samenvoeging wachten tot de opheffing van het Koninklijk Kabinet in 1883.

De boeken, handschriften en kaarten leenden zich natuurlijk niet voor uitstalling in het museum. Leemans bestemde een apart kamertje op de tweede verdieping tot bibliotheek. In het zaaltje waar de munten tentoongesteld waren, legde Leemans nu en dan 'bij afwisseling enkele boeken of MSS achter glas ter bezigtiging.' Hij bepleitte bij de minister een speciale regeling voor het gebruik van de bibliotheek door Hoffmann van 'al die MSS, of boekwerken, die hij voor zijne studiën, of ook voor de opleiding zijner kweekelingen mogt noodig hebben.' Van dat laatste getuigen enkele manuscripten in de UB. Drie studenten van Hoffman hebben vertalingen nagelaten van lemmata uit de *Wakan Sansai Zue*, 'De Drie Rijken der Natuur in Japan en China' (1715). Het is een encyclopedie in 105 delen in 81 boeken, een werk voorhanden in de museum bibliotheek en nu nog in onze collectie als Serrurier 1.

Een jaar na de opening publiceerde Leemans een museumgids, de *Korte handleiding bij het bezigtigen van het Rijks Japansch Museum von Siebold*, verkrijgbaar voor 10 cent. Omdat slechts een beperkt aantal boeken permanent tentoongesteld kon worden, wilde Leemans via deze gids de rijkdom van dit onderdeel van de verzameling laten zien. Zo verwees hij naar de "de Chineesch-Japansche Encyclopedie, in 80 deelen, van welk beroemd werk in 1847 nog slechts 3 exemplaren in Europa aanwezig waren", naar twee kostbare handschriften "met in kleuren en goud geteekende miniatures, het eene in 3 dd. 8°, een verhaal bewerkt van eene beruchte vrouw aan het Hof van eenen Mikado, het andere op drie lange rollen een geschiedkundige roman bevattende" of naar een belangrijk landbouwkundig werk in 30 delen "in 1825 onder bescherming

van den vorst van Satsuma uitgegeven, en met talrijke fraaije afbeeldingen versierd, een der volledigste boeken die in Japan over de landbouw geschreven zijn."

Twee jaar later, in 1862, werd de bibliotheek van het museum aanzienlijk uitgebreid. De Minister van Koloniën schonk de

142 Japanse boeken die J.H. Donker Curtius, het laatste opperhoofd van Deshima, tijdens de hofreis in 1858 verzameld had. Het betrof een reeks Japanse boeken die de bijzondere rol van Nederland illustreerde bij de introductie van westerse wetenschappen in Japan, zoals de *Doef-Halma*, het Nederlands-Japanse woordenboek dat onder leiding van het voormalige opperhoofd Doef tot stand kwam. Deze verzameling laat ook duidelijk zien hoe de belangstelling van de Japanse Hollandologen in het begin van de negentiende eeuw veranderd was, gezien het grote aantal vertalingen van Nederlandse militaire boeken. Met de komst van deze collectie werden aanwinsten voortaan voorzien van een nieuw stempel met randschrift 'Rijks Ethnographisch Museum'. Daarmee liep Leemans vooruit op de naamsverandering van het museum bij de verhuizing naar de Hoge Woerd.

Eén kwestie bleef de accurate museumdirecteur achtervolgen: von Siebold meende zich de vrijheid te kunnen permitteren om naar eigen goedgevonden boeken of kaarten achter te houden. Als een terrier zat Leemans achter de ontbrekende stukken aan. Zo bezat von Siebold in 1864 nog steeds twee kaarten waaronder één van Hokaido en Sachalin getekend door Mogami Tokunai. Deze kaarten beschouwde hij als onmisbaar voor zijn onderzoek en wilde deze daarom onder geen beding overdragen. Er moest een beslaglegging op von Siebolds tweede collectie aan te pas komen voor hij die kaarten aan het Museum overdroeg. Het mag duidelijk zijn dat de verstandhouding tussen von Siebold en Leemans op zijn zachts gezegd niet goed was. Die werd er ook niet beter op toen het museum van naam veranderde en Leemans het tijdelijk beheer kreeg over 's Rijks Ethnographisch Museum. Het was een positie waarvan von Siebold meende dat die hem toekwam, op grond van vroegere toezeggingen. Hoe kon de Minister, merkte hij augustus 1864 met enig sarcasme op, iemand de leiding van dat museum geven

die van zijne Akademische loopbaan af aan zich met doode volken bezig gehouden heeft, die geen denkbeeld heeft van de buiten-Europeesche wereld, de voortbrengselen van de levende natuur, van de oorspronkelijke nijverheid van voortlevende volken en van volken die hij zelve niet kent; wiens geest juist aan kleinigheden boeit in plaats zich met de stoomkracht van scheepvaart en handel te laten wegslepen, om aan te schouwen met eigen oogen de behoeften van een handeldrijvend volk en de middelen te leeren kennen deze aan hetzelfde gemakkelijk te verschaffen.

U begrijpt wel, het is tussen die twee nooit meer goed gekomen.

Negentien jaar lang was Leemans nog onbezoldigd directeur van het Ethnographisch Museum. In 1881 werd hij opgevolgd door L. Serrurier, de conservator van de Japan collectie. Onder diens leiding verhuisde een deel van de Japanse boeken en kaarten naar de Universiteitsbibliotheek. Het initiatief daartoe ging uit van Serrurier. Eind 1880 besprak hij zijn voorstel met de bibliothecaris W.N. du Rieu en vond daar een gewillig oor. Binnen de Universiteitsbibliotheek was de behoefte ontstaan aan een collectie ter ondersteuning van de werkzaamheden van G. Schlegel, de in 1877 benoemde hoogleraar Chinese taal- en letterkunde. De Universiteitsbibliotheek had daartoe in 1878 al Hoffmanns bibliotheek verworven. Twee jaar later kocht het Rijk een uiterst belangrijke collectie Chinese boeken aan voor de Leidse bibliotheek. Serruriers voorstel kwam dus op het juiste moment. Toestemming van de Minister voor de overdracht werd vrij makkelijk verkregen. Het recente reglement 'op de werkkring en de verplichtingen der beampten bij de Rijks-Universiteiten' stond immers de 'de beperking der boekerijtjes der Universiteitslaboratoria en Kabinetten' voor. Du Rieu stelde dat 'boeken en handschriften moeten op de daarvoor bestaande inrichting – lees de Universiteitsbibliotheek – bewaard worden, ook waar het de taal van een Aziatisch volk geldt.' Zo verhuisden dus de Japanse boeken

over taal- en letterkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke historie naar de Universiteitsbibliotheek. Het Museum behield de tekeningen, geïllustreerde boeken en boeken die van belang waren voor de studie van de Japanse etnografie.

Professor of the Well fare of the natives.

Onverwacht was de Universiteitsbibliotheek nu in het bezit gekomen van een substantiële en unieke collectie Japanse boeken, manuscripten en kaarten, met als belangrijkste bijdrage de werken die von Siebold verzameld had. Een belangrijke uitbreiding vond nog plaats in 1883 toen een deel van de collectie van de militair apotheker A.J.C. Geerts werd aangekocht. Daarmee kwam de bibliotheek in het bezit van

modernere Japanse boeken. In zekere zin was die collectie een belangrijke aanvulling van dat deel van von Siebolds bibliotheek dat deze als een van de belangrijkste zag: de natuurlijke historie. In een brief aan Temminck, de directeur van het Museum van Natuurlijke Historie, noemde von Siebold de botanie zelfs zijn 'Lieblingsstudium'. Dat de collectie van Geerts duidelijk andere accenten heeft, moet ons niet verwonderen. De politieke situatie in Japan had met de openstelling van Japan in 1854 en de Meiji hervorming in 1868 drastische veranderingen ondergaan. Ook op de gebieden van wetenschap en techniek vonden grote veranderingen plaats.

Von Siebolds vertrek naar Japan in 1823 was op uitnodiging van de Nederlandse overheid met een opdracht die primair bedoeld was een beter inzicht te krijgen in de natuurlijke gesteldheid van dat land. Voorafgaande aan de hofreis werd daaraan toegevoegd het onderzoek van 'kunsten en wetenschappen, godsdienst, aardrijkskunde en statistiek van Japan'. In deze periode was de toegang tot Japan bepekt evenals de vrijheid om er rond te reizen. Het betekende dat von Siebold in eerste instantie afhankelijk was van het netwerk van geleerden dat Cock Blomhoff in de voorafgaande jaren had ontwikkeld. Daardoor kon hij vrijwel direct na aankomst in Japan terugvallen op een select groepje Japanse geleerden in Nagasaki, waaronder de botanicus Kō Ryōsai. Deze adviseerde hem onder meer bij de aanschaf van Japanse boeken op gebied van de botanie. Dankzij Cock Blomhoffs netwerk kon von Siebold al in 1824 uit zijn geïsoleerde positie op Deshima een correspondentie beginnen met twee fameuze Hollandologen in Edo, te weten Katsuragawa Hōken, alias Willem Botanicus, en Udagawa Yōan. Beide schonken hem belangrijke natuurhistorische werken. Met de dissertatie van mw. Remmelink zal een tipje van de sluier worden opgelicht. Dergelijke werken stelden von Siebold al vroeg (1827) in staat een synopsis van economisch belangrijke Japanse planten samen te stellen. Daarmee wordt duidelijk dat zijn interesse niet alleen de plantensystematiek betrof, maar zeker ook de medicinale en technologische

toepassingen. Dat eerste blijkt ook uit zijn relatief uitgebreide verzameling farmaceutica, opgesteld in zijn museum. Daarmee probeerde von Siebold een intermediair te zijn voor de introductie van Japanse geneesmiddelen in Nederland.

Zonder daar dieper op in te gaan, wijs ik op het belang van de kaarten van Japan en omliggende streken. Eigenlijk past die collectie kaarten en de geografische waarnemingen ook fraai in von Siebolds plantkundig onderzoek. In navolging van zijn belangrijke inspiratiebron von Humboldt probeerde von Siebold de geografisch spreiding van Japanse planten vast te stellen en in welke klimaats- en vegetatiezones Japans flora verdeeld kon worden. Het bepalen van de juiste coördinaten van de vlaggenmast op Deshima stond dan ook niet op zichzelf. Het diende om het Japanse coördinatenstelsel uitgaande van de 'Kyoto-meridiaan' te transformeren naar het westerse stelsel en daarmee Japanse kaarten op relatief eenvoudige wijze aan te passen.

Von Siebolds intermediaire rol was niet alleen Oost-West gericht. Ook in omgekeerde richting is zijn rol van bijzondere betekenis geweest. De eerdergenoemde eerste kennismaking van Japanse medici met westerse geneesmiddelen kon dankzij von Siebold verdiept worden door demonstraties in de praktijk. Het was voor het eerst dat westerse medische kennis in een direct contact werd onderwezen door een Europeaan aan een groep Japanse dokters. Van dit onderwijs getuigt een klein boekje in de collectie, de *Yakubin ōshuroku* (1826), een beknopte verhandeling over westerse geneesmiddelen uitgegeven door Kō Ryōsai in 19 bladzijden in klein-folio. Eigenlijk vinden we in de werken van veel van Von Siebolds leerlingen de sporen terug van zijn onderricht in de Europese *materia medica*. Hier zien we de blijvende invloed van von Siebold op de geneeskunde in Japan, ook na zijn verbanning.

In zekere zin zien we bij Geerts een inzet die vergelijkbaar is met die van von Siebold. Ook hij heeft belangrijke bijdragen

geleverd aan de uitwisseling van kennis Oost-West en omgekeerd. Toen Geerts in 1869 in Nagasaki arriveerde was, zoals eerder opgemerkt, de situatie in Japan aanzienlijk veranderd. Als we ons beperken tot de wetenschappen, dan zien we dat de marine-arts J.L.C. Pompe van Meerdervoort in 1859 op uitdrukkelijk verzoek van de Japanse regering begonnen was met medisch onderwijs dat op westerse leest geschoeid was. Daaraan werd twee jaar later zelfs een ziekenhuis verbonden, het eerste westerse ziekenhuis in Japan. In Pompe's vijfjarige curriculum was een belangrijke rol weggelegd voor de natuur- en scheikunde. Pompe's opvolger, A.F. Bauduin onderstreepte dat belang door de oprichting van een scheikundig laboratorium en de aanstelling van een docent voor die vakken. Korte tijd werd die functie vervuld door K.W. Gratama, later door A.J.C. Geerts. Beide waren eerder verbonden als assistent aan 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen in Utrecht.

Met Geerts kreeg de opleiding een bijzonder man. Hij was op klassieke wijze, in meester-leerling verband, opgeleid tot apotheker, met dit verschil dat hij bovendien een grondige opleiding in de moderne scheikunde kreeg. Iets dat niet zo vanzelfsprekend was. Het was de periode waarin de farmacie – in de woorden van mijn goede collega Bierman – transformeerde van artsennijmengkunde naar artsennijbereidkunde. Geerts behoorde tot de Nederlandse voormannen die in woord en geschrift – ook in zijn Japanse periode – bepleitte dat de opleiding farmacie, gezien het belang van de scheikunde, een universitaire studie moest worden.

Opmerkelijke was dat Geerts na aankomst in Nagasaki begon met de studie van klassieke Japanse bronnen. Hij deed dat onder leiding van Narazaki Kishiro, de directeur van shogunale plantentuin in Nagasaki. Geerts was zich terdege bewust hoe belangrijk het is geneesmiddelen een correcte naam te geven, zeker waar het ging om westerse medicinale planten die ook in

Japan voorkwamen. Hetzelfde gold voor de invoering van de moderne scheikundige nomenclatuur voor farmaceutica.

In Nagasaki werd Geerts geconfronteerd met de invoer van buitenlandse geneesmiddelen van minderwaardige kwaliteit. Het was de aanleiding voor zijn bemoeienis met de kwaliteitscontrole van geneesmiddelen. Die was weer een stimulans voor de eerste opleiding van Japanse apothekers onder zijn leiding. Daarnaast stelde hij voor in de belangrijkste havenplaatsen controle laboratoria op te richten. Dit idee kon gerealiseerd worden dankzij zijn vriendschap met Nagayo Sensai, één van de nauwste leerlingen van Ogata Kōan en directeur van Geneeskundige School in Nagasaki. De Meiji regering belaste Nagayo met de organisatie van de Japanse gezondheidszorg. In dat kader werden de door Geerts voorgestelde Rijkslaboratoria voor Hygiëne opgericht. De Nederlandse apotheker werd zelfs officieel adviseur van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Die positie stelde hem in staat aan het Leidse Ethnographische Museum en aan het K.I.T.L.V. voor te stellen dat hij die instellingen zou kunnen voorzien van contemporaine literatuur. Door zijn vroege overlijden zijn deze voorstellen helaas niet gerealiseerd. Gelukkig is Leiden gecompenseerd met de aankoop van een groot deel van Geerts' bibliotheek. Bovendien doneerde Dr H. ten Kate, zwager van Serrurier, een set manuscripten van Geerts aan de bibliotheek.

In de periode dat Geerts het Rijkslaboratorium in Kyoto leidde vatte hij het plan op een Japanse farmacopee te maken. Daarmee zouden dan eisen aan geneesmiddelen officieel vastgesteld worden. Het concept wordt met veel eerbied bewaard in een van Japans nationale instituten voor volksgezondheid. Deze in het Nederlands geschreven *Pharmacopoea Japonica* van 1877 is gebaseerd op de tweede druk van de *Nederlandsche Pharmacopee* (1871). De opzet is dan ook vergelijkbaar met die farmacopee, met dit verschil dat elke geneesmiddel-monografie niet alleen een Latijnse titel en een Nederlandse ondertitel heeft, maar ook, om ieder misverstand voor

Japanse apothekers te voorkomen, een Japanse ondertitel. Hier zien we de vruchten van Geerts' langdurige studie van klassieke Japanse werken over geneesmiddelen, werken die in de Leidse bibliotheek voorhanden zijn en die duidelijke gebruikerssporen vertonen.

Evenals von Siebold hield Geerts zich bezig met de verbreiding van kennis over Japan, zij het natuurlijk op bescheidener schaal. Hij was één van de eerste Europeanen die de moeite nam de kennis over de Japanse *materia medica*, de zogenaamde *honzō gaku* voor westerse onderzoekers toegankelijk maakte. Van 1874 af verschenen in toonaangevende Duitse, Engelse en Franse tijdschriften vertalingen en interpretaties van delen uit de klassieke Japanse farmaceutische literatuur. Deze serie artikelen begon met een inleiding waarin de drie belangrijkste Japanse werken in algemene termen werden beschreven. Als zuiver botanisch werk introduceerde Geerts de *Yamato honzō* (11715) van Kaibara Ekken bij de Europese geleerde gemeenschap. Als meer therapeutisch gericht werk besprak Geerts de Japanse bewerking (1714) van het Chinese standaard werk *Bencao gangmu* (1714) door Inō Jakusui. Daarbij behoorde als derde werk een bespreking van de *Honzō keimō meiso*, een commentaar geschreven door de bekende botanicus Ono Ranzan waardoor 'de duisternis uit de *Bencao gangmu* verdreven wordt.' In de publicaties die daarop volgden werden bepaalde thema's verder uitgewerkt, zoals in de artikelen over 'Useful minerals and metallurgy'. Duidelijk wordt dan hoe uitgebreid Geerts' kennis van de Japanse technologie was. Zijn manuscripten in onze bibliotheek laten dat op overtuigende wijze zien. Al deze onderzoekingen zouden moeten culmineren in Geerts magnum opus, een serie boeken getiteld *Les produits de la nature japonaise et chinoise*. Helaas zijn door Geerts' vroege overlijden slechts twee delen van dit veel geprezen werk verschenen (1878 & 1883). Interessant is hoe Geerts moderne grondstoffen past in het klassieke Chinese systeem van de Vijf Fasen. Zo werd koolstof behandeld onder het klassieke thema Vuur. Dat betekende dat eerst de traditionele vormen van vuur

besproken werden zoals het mannelijk vuur (*yō ka*) en het vrouwelijk vuur (*in ka*). Dan volgde de bespreking van ons beter bekende vormen van koolstof: houtskool, diamant, grafiet, antraciet en steenkool. In de bespreking van die laatste groep stoffen wordt duidelijk waarom deze boeken zo geprezen werden. Het zijn niet simpele vertalingen en interpretaties van klassieke werken. Wat het werk zo belangrijk maakte is dat Geerts ruime aandacht besteedde waar in Japan bepaalde delfstoffen gevonden werden en welke kwaliteit die hadden. Dat was onder meer te danken aan de informatie waarover Geerts in zijn positie als adviseur van de Minister kon beschikken. Mocht u ooit het idee hebben in Japan warmwaterbronnen te bezoeken raadpleeg dan deel van Geerts *Produits de la Nature* of zijn *Guide du baigneur au Japon* (1877), zodat u de juiste, bij uw kwaal behorende spa bezoekt.

In het begin van dit college wees ik op de Ogata's streven Japanse dokters vertrouwd te maken met Europese geneesmiddelen. Het is duidelijk dat door de directe contacten met geleerden als von Siebold en Geerts dat streven in Japan vaste grond kreeg. Daarbij was van belang dat beide zich ook vertrouwd maakten met de Japanse geneesmiddelleer, zoals hun collecties duidelijk demonstreren.

De Serrurier collectie staat de laatste tijd weer volop in de belangstelling, getuige bijvoorbeeld twee recent verschenen Japanse beschrijvingen van de kaarten in de Serrurier collectie, misschien in de huidige discussies over exclusieve economische zones in Oost-Azië niet onverwacht. Recentelijk kwam de collectie op een geheel onverwachte manier in het zonnetje te staan. Abe Shantonu, een student van collega Van Andel, analyseerde in het kader van een onderzoek naar biodiversiteit de landbouwkundige encyclopedie *Seikei zusetu* op het voorkomen van bepaalde cultivars. Het is een verrassend gebruik van de plantkundige werken in de Serrurier collectie. Het is en blijft echter, vrees ik, een langdurig en traag proces

om onderzoekers aan de andere kant van de spoorlijn naar de universiteitsbibliotheek te lokken.

Geachte toehoorders, ik ben begonnen de UB te vergelijken met een perzik. Die vrucht staat in het Verre Oosten voor onsterfelijkheid. Dat past ook wel bij een instelling die verantwoordelijk is voor het cultureel erfgoed van deze universiteit. Het legt de universiteitsbibliotheek de verplichting op actief te participeren in het primaire proces van de universiteit: wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. Daar past bij een actieve ontsluiting van de collectie. Dat lijkt nu vooral een passieve rol te zijn: beschrijven en aanbieden van het bezit op het internet. Het verbaast mij steeds weer dat de conservatoren, toch bij uitstek inhoudsdeskunigen, niet in staat gesteld worden actief te participeren in het wetenschappelijk discours, zoals bij de meeste Leidse musea gebruikelijk is. Een universiteitsbibliotheek is als onderdeel van een universiteit hoe dan ook een wetenschappelijke instelling. Collecties moeten aan de man gebracht worden, onder de aandacht van wetenschappers gebracht worden door conservatoren uitzwermend als ambassadeurs van de Bijzondere Collecties. Nu de Serrurier collectie voor het eerst onder toezicht van een echte Japanoloog komt heb ik er alle vertrouwen in dat de collectie niet in de schaduw verdwijnt. Wie collega Kreeft kent weet dat ze haar mannetje staat.

Dames en heren, toen ik 1963 in Leiden aankwam was ik er heilig van overtuigd dat ik dokter zou worden. U ziet, daar is niets van terecht gekomen. Dat is, denk ik, het gevolg van een toen duidelijk andere visie op het hoger onderwijs. Voorop stond de opleiding tot generalist, niet tot vakspecialist. Dat gold niet alleen voor de faculteiten, maar ook voor de universiteit als geheel. Filosofie was ondergebracht in een Centrale Interfaculteit. Het Studium Generale nam een duidelijk herkenbare plaats in van het universitaire curriculum. Faculteiten merkten bepaalde colleges aan als 'te volgen als Studium

Generale.' De sfeer was er één die belangstellende studenten uitnodigde over de grenzen van de eigen faculteit te kijken. Een van mijn uitstapjes, bepalend voor mijn carrière, was naar een privatisimum over een Middeleeuws boeteboek bij prof. Feenstra. Als medisch student niet vertrouwd met middeleeuws schrift, heb ik éénmaal in mijn leven een echt privatisimum gekregen: als enige student een semester paleografie bij toen nog drs. Gumbert. Wie de magie van deze bijzondere geleerde heeft ondergaan, begrijpt dat ik vijf jaar met veel plezier zijn colleges en vooral zijn demonstraties heb bijgewoond. Zo leerde ik en passant het apparaat van de geschiedenis, zo raakte ik vertrouwd met krochten van de bibliotheek. Ik gedenk hem als een bijzonder leermeester. Het zou Gumbert, denk ik, veel genoegen gedaan hebben te weten dat de Scaliger leerstoel weer bezet wordt door een leerling. Ook voor mij is het bijzonder te weten dat Erik Kwakkel mijn opvolger wordt. Zijn betrokkenheid bij de bijzondere collecties, zijn enthousiasme als docent en zijn wetenschappelijke status garanderen een periode van bloei voor de Scaliger leerstoel.

Bij een andere gelegenheid heb ik stil gestaan bij de mensen die mij in staat gesteld hebben in de Faculteit Geneeskunde een ongebruikelijk traject af te leggen. Ik wil alleen in herinnering brengen de unieke situatie meegemaakt te hebben dat de toenmalige decaan Tammeling een nieuwe vakgroep Metamedica instelde, waarin Heleen Dupuis en ik in goede harmonie geneeskunde studenten een zekere reflectie op de geneeskunde mochten bijbrengen, aanvankelijk onder de toezienende ogen van onze stimulerende leermeesters Tony Luyendijk en Paul Thung. Die samenwerking heeft veel voor mij betekend; ik kijk er met groot genoegen op terug. Zoals ik ook met groot genoeg terugkijk op de samenwerking in het Scaliger Instituut met Kasper van Ommen en Annet Bierman en op de hartelijke omgang met collega's in de UB, vooral die van de Bijzondere Collecties. Alles dankzij de ruime gastvrijheid die de Belder als directeur van de Universitaire Bibliotheken verleende.

Ik sluit af, naar het gebruik onder Forestianen, met een fier welterusten!

Ik heb gezegd.

PROF.DR. HARMEN BEUKERS

- 1963 Studie geneeskunde Rijksuniversiteit Leiden
- 1968 Studie middeleeuwse paleografie
Rijksuniversiteit Leiden
- 1971 Medewerker Medische Biochemie
Rijksuniversiteit Leiden
- 1978 Promotie geneeskunde Rijksuniversiteit Leiden
- 1981 Medewerker Geschiedenis der Geneeskunde/
Metamedica
- 1988-2008 Hoogleraar Geschiedenis der Geneeskunde
Universiteit Leiden
- 1994/95 Gasthoogleraar Tohoku University, Sendai
- 1998/99 Sarton hoogleraar, Universiteit van Gent
- 2007-2016 Scaliger hoogleraar Bijzondere Collecties UB
Universiteit Leiden
- 2015-heden Hoogleraar Nagasaki University

De introductie en acceptatie van nieuwe concepten speelt een belangrijke rol in de geschiedenis van de wetenschappen. In de geneeskunde gaat het in het bijzonder om concepten ontleend aan de natuurwetenschappen. De relatie tussen beide gebieden heeft mijn belangstelling binnen de geschiedenis voor de geneeskunde sterk bepaald. In eerste instantie betrof deze de iatrochemie van Franciscus de Boë, Sylvius in de zeventiende eeuw. Later verlegde mijn aandacht zich naar de ontwikkeling van de fysiologie en farmacologie in de tweede helft van de negentiende eeuw. Daarmee werd een brug geslagen naar mijn andere interesse: de Nederlands-Japanse medische betrekkingen in de negentiende eeuw. In dat kader maakte de nauwe relatie van de Scaliger hoogleraar met de Universiteitsbibliotheek het mogelijk mijn onderzoek te verdiepen dankzij de unieke collectie boeken en manuscripten van von Siebold en Geerts in het bezit van de bibliotheek. Beide hebben een belangrijke rol gespeeld bij de introductie van westerse geneeskundige concepten in Japan.

Universiteit
Leiden